

Rákos Csaba

Miért, történt itt valami?

Kérdez vissza bennem némi rezignációval az olajos kezű munkásgyerek, elmosódó kontúrjaival, fanyar félmosollyal dacos szájaszélén, és a koravén bölcsesség, világrengető hit keverékével szemében. Csalódottsága miatt ökolbe szorul elpuhult(?) értelmiségi kezem, s ellazultával érte írom le e szavakat, mert még mindig tudok hinni a szabad szó hatalmában a szabad hatalom szava felett. Az iménti rezignációra saját magam megkontrázom. Hogyne történt volna. Valami mindig történik. Most például:

1. A történelem gyakorlati példákkal igazolta *Jászi Oszkár* váteszi hipotézisét a kommunista rend megfenekléséről.

2. *Hankiss Elemér* az uralkodó elit "nagy koalíciós" hatalom átmentésének képlete a valós folyamatok értelmezésére alkalmasnak íúnik. Ami pedig előtte történt, néhány évtizeden keresztül, azt saját és szociológus társai, illetve a liberális ellenzék kutatásai, megfigyelései alapján pontosan megírta.

Jászi kifejti, hogy a piac és a verseny kiküszöbölésével csak három feltétel mellett óvható meg a gazdaság az összerokadástól:

"1. A szükségletek szigorú visszazoritása által egy uniformizált és erősen aszkétikus szükséglet kielégítési rendszer által.

2. A legkérelhetetlenebb munkakényszer s az ember legegényibb életkörülményeibe való állami beavatkozás által.

3. Egy oly vallásos ideológia segítségével, amely a materializmus és a hedonizmus teljes kiszorításával egy földöntúli cél érdekében volna képes az emberi cselekedetet tartósan befolyásolni."

Hogy e feltételek betartása miért lehetetlen hosszú távon, az érvek közül kiragadok egyet: "A modern európai lélek pedig... a világtörténelemnek legindividualistább, legro-

mantikusabb, legegocentrikusabb, az élet jelentőségét leginkább hangsúlyozó terméke sosem lesz hajlandó a legrémesebb militarista despotizmus nyomása nélkül legbensőbb ügyeinek állami reglementációját eltérni."

Nem túrte valóban, mint ezt az 1956-os magyar és az 1968-as prágai forradalom ékesen bizonyította. *Heller Ágnes*, *Szelényi Iván* és mások 1968 után kimondták a kimondhatatlant: a rendszer nem reformálható. De Jászi, mint idéztem, és például *József Attila* a "proletár költő" csupán a szovjet példa alapján megírták ugyanezt. (József Attila egy esszéjében a tervutasításos gazdaság életképtelenségét bizonyította.) *Hankiss Elemér* pontosan kifejti az uralkodó elit milyen stratégiával teszi kiszolgáltatott alattvalóvá a társadalom hatalomból kiszorult egyéneit. (A társadalom demobilizálása 1948-tól 1956-ig.) Amikor aztán kiderült, hogy a Jászi Oszkár vázolta felteteleket az elit nem tudja biztosítani, stratégiát változtatott. (H.E.: A liberalizált társadalom 1956-1985 című fejezet.) Itt már valóban nem beszélhetünk totalitáriánizmusról, tehát a közelmúltban nem is annak éltük át a megszűntét. (Most persze úri passzióból rágódhatunk azon, hogy milyen rendszer szűnt meg és minek hívjuk, hiszen most már legalább a

polgárjogokat újra élvezhetjük – szólás- és sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jog stb.). De vajon a társadalom alávetettsége de facto megszűnt-e, illetve, hihetjük-e, hogy ha igen, akkor ezt gyorsan el is lehet hitetni a társadalommal?

Újra Jászi: "Minden fejlettebb messzemenő munkamegosztáson a nemzetközi piacon alapuló társadalom gazdasági élete három lélektani előfeltételezésen alapszik: 1. Az egyéni iniciativa, fölfedezés, szervezés, folytonos gyarapodásán. 2. A kereslet és a kínálat által megszabott áralakuláson. 3. A nagyon megfeszített, finomabb, ritkább munkaenergiát az átlagnál jobban honoráló jövedelem eloszlásán, mely szintén a szabad verseny terméke." Ha visszagondolunk a "kádári liberalizmus" élet és munkaviszonyaira, láthatjuk, hogy az előfeltételezések nem teljesülhettek. Márpedig ezek nélkül a reformtörekvések, a szükséglet-kielégítés differenciálódása, a bekapcsolódási törekvés a nemzetközi munkamegosztásba a rendszer felbomlását eredményezik. Ezt ismerte föl az uralkodó elit, és kezdte a hatalom átmentési manővereit 1988-ban, s amely tart napjainkban is, azon politikai erők önkéntelen segítségével, akik például a "Jusztítia" csomagtervet megtámadták és azt tartják, "a rossz tőkés is jobb mint a semmilyen". Lehet, hogy azok a gyárigazgatók, s a technokrácia egyéb tűzközelben lévő vezetői, akik az utolsó pillanatig milliós prémiumokat vettek föl erkölcstelenül, a veszteséges vállalat élén - s most ebből vállalkoznak, még jól is kezelik a tőkét, de akkor is sérti a társadalom igazságérzetét, s a kisember, aki eddig "csak" a becsületos munkából szeretett volna megélni, egyre keserűbb szájjal kóstolgatja azt a fekete levest, amit az új rendszer első kormánya tálal föl neki. Ezért húzza el a száját a rendszerváltás hallatára, amely valójában csak politikai rendszerváltás és hatalomváltás volt. De ha igaz az, hogy akinek a kezében a gazdasági hatalom, az a háttérből diktál a

politikának, akkor kérdéses a hatalomváltás is.

A "ne legyen boszorkányüldözés" jelszavával szenteskedők sóhajával az intézményvezetők bizalmi szavaztatásáról is letett a kormány, s bölcsen az önkormányzatok hatáskörébe utalta azt, ők pedig "bízunk mi bennetek, hisz jó emberek vagyunk" leereszkedő gesztusával ad acta tette a kérdést. Pedig, hogy a rendszerváltás mennyire nem gyűrűzött még be a politikai intézményrendszer alrendszerébe, egy iskolai példával illusztrálom.

Ismeretes, hogyan nyilvánult meg az állampárti diktatúra az ideológikus tanterv-kötelezettségen keresztül az oktatásban. Ez azonban elviselhető volt azokban az intézményekben, ahol az igazgató felfelé hárítani tudott, s a lehető legnagyobb szabadságot adta a pedagógusoknak, a tantervi diktatúra kereteiből való kitörésre. Azonban a pedagógus kiszolgáltatottságát növelni is tudta munkajogi eszközökkel – ha érdekei, vagy meggyőződési úgy kívánták – túllícitálva a hivatalos ideológiát. Erre lehetőséget adott a szakszervezeti mozgalom jól ismert hatalomba való betagosítottága. Ebben a mai napig nem történt előrelépés. Így született meg például az a kollektív szerződés, amelyben az alávetés korábbi stratégiai közül a "norma elrejtése" (Hankiss) a norma kihirdetésével s kanonizálásával lett felcserélve. Hogyan? A pedagógusi munka objektív mérése korábban sem volt és most sem megoldott. (Talán majd a vizsgarendszer.) Korábban a jutalmazás és a differenciált béremelés hivatkozási alapja az igazgató szubjektív véleménye volt, nem létezett tantestületi egyetértéssel megalkotott érték és normarendszer. Ezt most a kollektív szerződés "megoldotta". A jutalmazási szerződés című fejezet egyik fő pontja: "a nevelő személyes példamutatása az iskolai <demokratizmus> való hozzáállása, a köznevelő végzett tevékenysége, nevelő társaihoz való viszonya."

A "demokratizmus" szóhasználat már önmagában is árulkodó jele a régi rezsim szemléletének, amelyben a demokratizmus nem mást jelentett, mint, hogy a hatalom adja a szabadságjogokat, de ha az alattvaló békétlenkedik, vissza is veheti azt. A demokráciában kivívott és mindekire érvényes és visszavonhatatlan polgárjogok vannak. A többi pont említése nélkül maga a hűbériséget idéző jutalom intézményének fenntartása, sőt illetén megerősítése is arra utal, hogy az igazgató nem tud, vagy nem akar lemondani az oszd meg és uralkodj elvének alkalmazásáról. (A jutalom az ilyen nehezen mérhető munka értékelésénél csak erre alkalmas.)

Ennél azonban pikánsabb az, hogy a kollektív szerződés máshol hat pontban kifejti, mit kell érteni az átlagosnál jobb munkán. Például: "munkájában gondos, lelkiismeretes, eredményes"(?!). Vagy négy pontban leírja, mi a példamutató magatartás. Például: "a munkájához való viszonya példás"(?!). A jutalmazás lehetőségén kívül megmaradt a munkaadó kezében csaknem az összes régi demobilizációs stratégia. Ezek közül a megfélemlítés a leghatékonyabb. Így, aki a pocsolyába kavicsot dob, számíthat - a jutalom elmaradásán kívül - az állandó ellenőrzésre, "építő" kritikára, szemelőtt van, s gyűlnek ellene az alkalomadtán felhasználható vádpontok, amelyek lehetnek szakmai, munkajogi, vagy általános erkölcsi vonatkozásúak. A megfélemlítés nagyágyúja, a szakma non plus ultrája a csalhatatlan szakfelügyelő (szaktanácsadó), akinek a szava szent és illik is szent áhítattal megdicsőülve, vagy pfronkodva, de mindenképpen szerény kéztördeléssel, alázattal fogadni. Ebben a viszonylatban a pedagógus szép lehet, de okos nem. (Arra is volt példa, hogy a válasza a pedagógusnak ideje sem lehetett, mert a szakfelügyelő (szaktanácsadó) a félórás előadása után sietett a buszhoz.) De ha nem sietne, az igazgató, mint az alkalmi, kisebbsajta konferencia levezető elnöke, belátása szerint

fojthatja bele a szót a negligált tanárba. Ha egy ilyen szituációban az "engedetlenségéért" pária kasztba sülyesztett tanár bölcsen hallgat, az "szakmai gyengességének" bizonyítéka, ha vitába száll, azt gyanús védekezésnek, öngazolásnak fogják föl, ha a helyzetnek adekvát módon visszavág, az az "összeférhetetlenségének" a jele. Látható tehát, még ha a szakfelügyelő (szaktanácsadó) a legnagyobb jószándékkal is mondja el kritikáját, akkor is felhasználható a tanár ellen.

A tanárnak azonban joga van – különösen ha nem kért szaktanácsadást – a látogatási engedélyt megtagadni. 1. Akkor viszont csipőből tüzelve meggyanúsítják, hogy takargatni valója van. 2. Miután a szaktekintély az érkezése után mondjuk olvadozva csókolgatja végig a réglátott kollégákat, akik boldog felszabadultsággal borulnak a nyakába – hisz most nem hozzájuk jött –, a látogatásra kiszemelt áldozat nem léphet fel elutasítólag a kiközösítés veszélye nélkül. A játszma tehát kezdettől fogva egyesélyes, mert az szóba sem jöhet, hogy az órán minden tökéletes és csak jót lehet mondani. Ez kizárólag olyan esetekben történik, ahol a jutalmazandó klientúrába beférő tanár – aki egyébként mindig "jól viselkedik" – számlájára kell gyűjteni pozitívumokat. A szakfelügyelő (szaktanácsadó) szerepvállalása szerint lehet kívülálló, akit felhasználnak, vagy beszervezett cinkos, jól felépített preconcepcióval.

Az attitűdje (beállítottsága) szerint lehet erkölcsileg szilárd, szuverén személyiség, aki ha felfedezi, milyen szerep vár rá, elutasítja a szakmai lejáratáshoz való asszisztálást. De lehet konformista, aki behódol a saját érdekében a mindenkori vezetésnek. Lehet továbbá naív, jóhiszemű, aki tudtán kívül szakmai túlbuzgóságból jó sok hiányosságot "tár fel", hiszen úgy érzi, minden szem rajta függ, és tanítani akarja a kollégákat. (Ha felfedezi a valódi célt, gyöttrődik e szerep miatt, de nem biztos hogy elutasítja.) Végül pedig lehet,

paternalista viszonyokat kedvelő, aki végre a szakma felkent papja lett, s megmutatja mi jár annak, aki ellenszegül a hierarchiában feljebb levőnek.

Egy szakmán és intézménytípuson keresztül talán merészség bemutatni az egész társadalomra érvényesítve az alattvaló - uralkodó viszony fennmaradását, de mint cseppben a tenger, fiktív példában is benne rejlik az általános. Semmi okom feltételezni, hogy bármelyik munkahelyen a parlamentális demokrácia első évében már hemzsegnék a jogaikat ismerő és azokkal élni is tudó, vagy merő szuverén gondolkodású polgárok. Másfelől pedig a politikai hatalomra kerülő új pártok új embereiről(?) még nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, mennyire hajlandók vagy nem a régi káderoligarchiával való kooperálásra, vagy mennyire hajlamosak egy patrícius demokrácia kialakítására (aggasztó jelek már vannak erre nézve), és mennyire veszik komolyan a népszuverenitás elvét. Bár az eredmény szempontjából nem mindegy, hogy

valakit mi motivált a hatalmi helyzet elfogadására, vagy az érte vívott harcra: maga a hatalom élvezete, vagy a politikai hatalom általi egzisztenciális emelkedés. Mert a hatalommániákus a pozícióban maradás érdekében még az őszinteségtől, az igazmondástól sem "riad vissza", s ha a népszerűségi indexe csökkenne, végszükség esetén még arra is hajlandó, amire felesküdt: a nép, a lakosság, a közösség, a választó érdekeinek valódi képviselőre.

Mint történelmet "oktatónak" természetesen érdekes és fontos kérdés tehát, hogy mi történt itt, de mint a történelemmel "nevelőnek" az is fontos kérdés, ha nem ez a legfontosabb, mi van és mi fog történni itt?

Felhasznált irodalom

Jászi Oszkár: A szocializmus reformációja és a kommunizmus kilátástalansága.

Hankiss Elemér: Kelet-Európai alternatívák.

A hazai rendszerváltással kapcsolatos VITÁ-ban eddig szerzőink voltak:
Kerékyártó T István, Brunda Gusztáv, Csongrády Béla, Erdős István, Boros Árpád